

บทบาทของสตรี เด็ก และผู้สูงอายุในกิจกรรมเกษตรและอื่น ๆ ของครัวเรือน^{1/}

Roles of Women, Children and Elders in Agriculture and Household Activities

ABSTRACT

This study attempts to generate information on farm labor utilisation by age and gender. The overall objective is to increase concern of agricultural research and extension for variation of farmers' roles within farm household. This will allow better definition of the target groups. The study analyses labor utilisation of 17 households at Ban Hinlad, a village in Khon Kaen Thailand. Data was collected by the daily record keeping method in 1984/1985 crop year.

Specific objectives of the study are to demonstrate proportion of labor usage in various enterprises and to illustrate roles of labor within the household. The results reveal that 70 percent of female labor (14-65 year) is allocated to income generating enterprises such as crop, livestock, gathering and business activities. In crop production, female contributions not only found in every activity in cropping but also show greater proportion of labor hour as compared to male labor. (37 VS 34%). In livestock production, however, female labor comprises a lower proportion than male labor with supplemental labor drawn from school-aged farm boy and male elders. Another important enterprise involving female labor is business, e.g., selling home garden products and weaving.

Despite children's help in household chores especially in obtaining water in the dry season, their major contribution (50% of total hour) is in livestock enterprise. The crop enterprise accounted for 25% of their time whereas gathering enterprise consumed about 5% of children's total time.

Elders in this sample households contribute about 65% of their time to livestock production but only 3% in crop production. This is because tending free grazing livestock is time consuming. It is important to note that although crop enterprise account for only marginal labor hour of the elders' group, the activities reported is very decisive. It involves water inspection or repairing paddy bunds.

A case study is also used to illustrate the roles of members in one extended family. The result reveals that if the household has sufficient area for agriculture, a daughter can play a major role in raising cattle that is because cattle or buffaloes can be free grazed on the family's land. With insufficient male labor in the household, as shown in this case, a major role in cropping is delegated to another daughter who contribute almost all her time in rice and various kind of cash crop production. Swine raising in the household is the grandmother's major responsibility ranging from feeding to selling.

Example from the case study suggests variation in farmers's roles can be found within a household. It is important for agricultural extension worker to realize the roles of farm household members, as well as general farm condition in order to encourage technology development through pertinent labor for certain enterprise.

---

^{1/} นงลักษณ์ สุวรรณ์ชัยมาศย์ อาจารย์ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทคัดย่อ

ในระบบการเกษตรโดยอาศัยน้ำฝน แรงงานครอบครัวทุกเพศและวัยยังเป็นมือจ้างที่สำคัญยิ่งในระบบการผลิต การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ที่จะเสนอ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการจัดสรรแรงงานของครัวเรือนในการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ รับจ้าง และการเก็บหาอาหารธรรมชาติ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้หรือลดรายจ่าย ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ได้มา จากข้อมูลที่รวบรวมระดับครัวเรือนจากเกษตรกร 17 ครอบครัวจากหมู่บ้านพินาดา ต.บ้านค้อ อ.เมือง จ.ชลบุรี ระหว่างมีการเพาะปลูก 2527/2528 ผลการศึกษาพบว่าระหว่างปีการเพาะปลูก ร้อยละ 70 ของเวลาของเวลาทำงานของ แรงงานสตรี ซึ่งอยู่ในวัยแรงงาน (14-65 ปี) ได้ใช้ไปในการเพาะปลูก ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกับแรงงานชายมาก (ร้อยละ 37 : ร้อยละ 34) ของเวลาทำงานแต่ละกลุ่ม ส่วนการเลี้ยงสัตว์ พบร่วมแรงงานหญิงใช้ไปในการเลี้ยงโโค กระเบื้อง น้อยกว่าแรงงานชายมาก เนื่องจากลักษณะการเลี้ยงยังเป็นแบบการเลี้ยงปล่อยไปตามสถานที่ต่าง ๆ อย่างไรก็ตามเมื่อ เกษตรกรมีพื้นที่เพียงพอที่จะเลี้ยงสัตว์ใหญ่ แรงงานหญิงอาจได้รับการจัดสรรหน้าที่ในการดูแล เลี้ยงสัตว์ใหญ่ได้ ดังเสนอในกรณีศึกษาจากครัวเรือนแบบขยายพื้นที่ครัวเรือนในรายงาน นอกจากนี้แรงงานหญิง ยังใช้ไปในการรับจ้าง ค้าขาย และหัตถกรรมในครัวเรือน ถึงร้อยละ 17 ของเวลาทำงานทั้งหมด

แรงงานเด็กส่วนใหญ่ใช้ไปในการช่วยครอบครัวเลี้ยงสัตว์ใหญ่ในช่วงวันหยุด รวมทั้งช่วยงานเพาะปลูก ถึงร้อยละ 25 ของเวลาทำงาน นอกจากนี้ยังช่วยครอบครัวในการเก็บพืชและสัตว์ตามธรรมชาติ รวมทั้งเขียนนามาใช้ใน ครอบครัวในฤดูแล้ง ถึงแม้ว่าเวลาทำงานเหล่านี้จะนับเป็นสัดส่วนไม่มาก เมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานอื่น ๆ แต่ก็ นับว่ามีส่วนสำคัญอย่างมากในการทำงาน

ผู้สูงอายุหรือผู้ที่มีอายุมากกว่า 65 ปีขึ้นไป ใช้เวลาไปในการเลี้ยงสัตว์ในสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 65 ของเวลา ทำงาน ขณะที่ร้อยละ 3 เท่านั้นที่ใช้ไปในการเพาะปลูก ซึ่งแม้จะใช้ไปเวลาอ่อนoy แต่ก็เป็นส่วนที่ทำน้ำใจความสำราญมาก กล่าวคือ เกษตรกรใช้เวลาในการดูแลสภาพพื้นที่ในนา ซึ่งมีค่าน้ำ ซึ่งมีผลต่อผลผลิตข้าวอย่างมาก

จากการศึกษาพบว่าเกษตรกรมีการจัดสรรหน้าที่ระหว่างสามสมาชิกคือคนขับรถจักรกลสูงต่ำ ฯ เมื่อ พิจารณาการจัดสรรแรงงานระหว่างชายและหญิงในวัยแรงงานเกษตรกรหญิงมีส่วนในการเพาะปลูกสูง ขณะที่แรงงานหญิง ในการเลี้ยงสัตว์ใหญ่ยังมีน้อย แต่ก็สามารถทดแทนกันได้เมื่อมีความจำเป็น ดังนั้นเจ้าหน้าที่การเกษตรที่ปฏิบัติงาน ร่วมกับเกษตรกรจำเป็นต้องสังเกตลักษณะการแบ่งหน้าที่การทำงานของครัวเรือน เพื่อให้การถ่ายทอดความรู้ และ เทคโนโลยีไปสู่บุคคลที่รับหน้าที่นั้นจริง

บทนำ

ระบบการเกษตรของไทยในปัจจุบัน ยังคงพึ่งแรงงานคนเป็นหลัก คนเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดผลผลิตทั้ง พืชและสัตว์ของระบบ เป็นผู้ตัดสินใจและเป็นผู้จัดสรรผลผลิตโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นระบบการเกษตรโดยอาศัยน้ำฝน ลัษณะส่วนของปัจจัยทุน เช่น เครื่องจักรกลการเกษตร โดยเปรียบเทียบ กับแรงงานยังมีน้อยมาก ขณะที่พื้นที่ถือครองทางการเกษตร โดยเฉลี่ยของภูมิภาคยังคงสูงกว่าภูมิภาคอื่นๆ กรรม แรงงานทั้งชายหญิงหรือจากรวมทั้งเด็กและผู้สูงอายุที่พอกช่วยงานในฟาร์มได้ จึงหลักเดียวไม่ได้ เมื่อสภาพพื้นที่อ่อนไหว ทุกคนในครัวเรือนต้องช่วยกันเพาะปลูกให้เสร็จในเวลาที่จำกัดก่อนจึงจะทำกิจกรรมอื่นได้ ดังนั้นแรงงานหญิง เด็ก และผู้สูงอายุในฟาร์มอาจล้าวได้กว่าเป็นส่วนที่สำคัญที่ช่วยให้ระบบการเกษตร โดยอาศัยน้ำฝนดำเนินไปได้ โดยเฉพาะ แรงงานหญิงที่นอกจากต้องช่วยปฏิบัติงานในฟาร์มแล้ว ยังต้องทำหน้าที่หุงอาหาร ดูแลบ้านเรือน ฉะนั้นแรงงาน กลุ่มนี้นักเรียนนักศึกษาในสถาบันต่างๆ จึงมีส่วนร่วมปฏิบัติงานในฟาร์มมาตลอดประสบการณ์ของการทำงานย่อมสั่งสม มากับแรงงานหญิง เด็ก และผู้สูงอายุ ตามบทบาทและหน้าที่ของแต่ละคน ในขณะที่การปฏิบัติของเกษตรกรในปัจจุบัน เป็นเช่นนี้ ขนาดการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรจากหน่วยงานต่าง ๆ อาจต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพการ ทำงาน โดยเฉพาะในเรื่องของการกำหนดกลุ่มเป้าหมาย จึงอาจกล่าวได้ว่าปัจจุบันการถ่ายทอดความรู้ทาง

เกษตรแผนใหม่ในปัจจุบันต้องผ่านขั้นตอนการถ่ายทอดจากเจ้าหน้าที่สู่เกษตรกรราย แล้วจึงถูกถ่ายทอดสู่เกษตรกรที่ต้องปฏิบัติงานนั้น ๆ เมื่อหลัก ซึ่งอาจเป็นสาเหตุที่จำกัดโอกาสของการเพิ่มศักยภาพในการทำงานของแรงงานกลุ่มนี้ โดยเฉพาะแรงงานหญิง

ฉะนั้นในปัจจุบันเริ่มมีการเสนอแนวคิดในการศึกษาทำความเข้าใจ ระบบการทำงานของเกษตรกร โดยคำนึงถึง เพศและวัยของแรงงาน โดยเฉพาะในเรื่องของการแบ่งหน้าที่การทำงานระหว่างเกษตรกรหญิงและชาย หรือที่เรียกว่า gender approach การพิจารณาถึงบทบาทและหน้าที่ระหว่างหญิงและชายในรูปแบบการวิเคราะห์ในแนวนี้จะช่วยเจ้าหน้าที่ในการกำหนดกลยุทธ์ การปฏิบัติตามด้านการส่งเสริม ถ่ายทอดความรู้ทางการเกษตร รวมทั้งช่วยแก้ปัญหาในการทำงานได้ตรงกับผู้ปฏิบัติที่แท้จริง ดังนั้นกระบวนการระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น จึงได้เสนอให้มีการวิเคราะห์ซ้อมุลการใช้แรงงานของเกษตรกรจำแนกตามเพศและวัย เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับเจ้าหน้าที่เกษตรและผู้สนใจทั่วไป

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

การวิเคราะห์ซ้อมุลแรงงานโดยจำแนกเพศและอายุ มีวัตถุประสงค์ที่จะเสนอข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการทำงานของเกษตรกรในระบบการเกษตรโดยอาศัยอาชีวันฝัน เพื่อมีแนวทางที่จะเสริมสร้างความเข้าใจถึงบทบาทของแรงงานสตรี ในระบบการเกษตร โดยมีวัตถุประสงค์ย่อยดังต่อไปนี้

1. ศึกษาถึงสัดส่วนการทำงานของแรงงานชาย-หญิง รวมทั้งเด็ก และผู้สูงอายุในระบบการทำฟาร์ม
2. ศึกษาลักษณะการแบ่งหน้าที่การทำงานฟาร์มระหว่างสมาชิกในครัวเรือน

การทำงานตามคุณลักษณะในวัยแรงงาน

วัยแรงงาน ตามค่าจ้างกัดความของสำนักงานสถิติแห่งชาติไทยถึง บุคคลที่มีอายุ 11 ปีขึ้นไป (ผ่านพุทธศักราช 2528) แต่เนื่องจากการศึกษาภาคบังคับในปัจจุบัน กำหนดให้เด็กต้องสำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษานี้ 6 ดังนั้นในรายงานฉบับนี้จึงได้กำหนดกลุ่มบุคคลในวัยแรงงานหมายถึง ผู้ที่มีอายุ 13 ปีขึ้นไป จนถึง 65 ปี

แรงงานผู้สูงอายุหมายถึง บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไป

แรงงานเด็กหมายถึง เด็กที่มีอายุต่ำกว่า 13 ปี ที่พอยจะช่วยงานบ้านอย่างในครอบครัวได้ ซึ่งห้ามดัดแปลง เด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษา

ที่มาของข้อมูลในการวิเคราะห์

การวิเคราะห์สัดส่วนของแรงงานในการประกอบกิจกรรมการผลิตพืช สัตว์และกิจกรรมอื่นในรายงานนี้ ได้มาจากคลังข้อมูลระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งได้รวบรวมจาก 17 ครอบครัว ในจำนวน 256 ครอบครัว ที่หมู่บ้านกินลาด ต.บ้านด้อ จ.ขอนแก่น โดยวิธีการบันทึกข้อมูลรายวันระหว่างเดือนมิถุนายน 2527–มิถุนายน 2528 ซึ่งเป็นปีที่เกษตรกรได้ทำการเพาะปลูกเต็มพื้นที่เนื่องจากสภาพฝนเอื้ออำนวย

สรุประบบการเกษตรของหมู่บ้านที่ศึกษา

หมู่บ้านที่นิลาดอยู่ห่างจากอำเภอเมืองขอนแก่นไปทางทิศเหนือ 24 กิโลเมตร ในปีที่เก็บข้อมูลมีช่วงต้น 256 หลังคาเรือน ประชากรห้าหมู่ด 1551 คน เกษตรกรรมพื้นที่ถือครองโดยเฉลี่ย 33.3 ไร่ ที่ดินเพื่อทำการเกษตรส่วนใหญ่ เป็นนาดอนและที่ไม่ใช่เกษตรแปลงใหญ่ไว้เพื่อบริโภคเมืองหลัก ข้าวเหนียวส่วนที่เหลือและข้าวเจ้าจะนำออกขาย เป็นรายได้เงินสด เช่นเดียวกับ ปอที่ปลูกในที่ไม่ใช่แปลงใหญ่ นอกจากรักษาอย่างดีแล้ว ยังคงมีเศษที่ดินเพื่อการเกษตรต่อแรงงาน เฉลี่ยของหมู่บ้านประมาณ 9.8 ไร่/คน การคุมนาคระหว่างหมู่บ้านและอำเภอเมืองสังคาก เนื่องจากมีรถโดยสาร วันละสองเที่ยว ค่ารถโดยสารไป-กลับ 10 บาท/เที่ยว ในปีที่ศึกษาเกษตรกรรมไฟฟ้าใช้แล้ว

แผนภูมิที่ 1 ระบบการเพาะปลูกในปี 2527-2528 บ้านพินลาด จ.ขอนแก่น

ม.ค. ก.พ. มี.ค. เม.ย. พ.ค. มิ.ย. ก.ค. ส.ค. ก.ย. ต.ค. พ.ย. ธ.ค. ม.ค. ก.พ. มี.ค. เม.ย. พ.ค. มิ.ย.

1. ข้าว	<u>เตรียมดิน ปลูก ปลูก ปลูก เก็บเกี่ยว</u>		
2. มันสำปะหลัง	<u>ไถ+ปลูก+ดายหญ้า</u>	<u>เก็บเกี่ยว+ขาย</u>	
3. ปอ	<u>เตรียมดิน+ไถ+ปลูก+</u> <u>ดายหญ้า</u>	<u>ตัด+มัด+</u> <u>แฟช</u>	<u>ตัด+มัด+</u> <u>แฟช</u>
4. ข้าวโพด	<u>ปลูก เก็บเกี่ยว</u>		
5. ถั่ว	<u>ไถ</u>	<u>ไถ+ปลูก+พ่นยา+เก็บเกี่ยว</u>	
6. ยาสูบ	<u>ปลูก ปลูก เก็บเกี่ยว</u>		
7. ผัก	<u>ปลูก ปลูก เก็บเกี่ยว</u>		
8. มะเขือเทศ	<u>ปลูก+ใส่ปุ๋ย+รดน้ำ ปลูก+ใส่ปุ๋ย พ่นยา+รดน้ำ เก็บเกี่ยว</u>		

การจำแนกประเภทกิจกรรมของเกษตรกร

เกษตรกรให้ความร่วมมือในการบันทึกข้อมูลทำงานของสมาชิกแต่ละคนตลอดปีที่เก็บข้อมูลผู้ที่อยู่ในวัยแรงงาน การทำงานของเกษตรกรอาจจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ

(1) กิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้ ทั้งที่เป็นเงินสด และไม่เป็นเงินสด ซึ่งได้แก่

- 1.1 การเพาะปลูกพืช (Crop)
- 1.2 การเลี้ยงสัตว์ (Livestock)
- 1.3 การหาอาหารตามธรรมชาติ (Gathering)
- 1.4 การค้าขายและหัตถกรรมในครอบครัว เช่น การรวบรวมพืชสวนของหมู่บ้านไปขาย การรับจ้างซ่อมแซมเครื่องใช้ บริการในหมู่บ้าน รวมทั้งทองผ้าทั้งเพื่อใช้เองและรับจ้างทอง (Business & hand craft)
- 1.5 การออกใบปรับจ้างนอกฟาร์ม (Off-farm)

(2) กิจกรรมที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ ซึ่งได้แก่

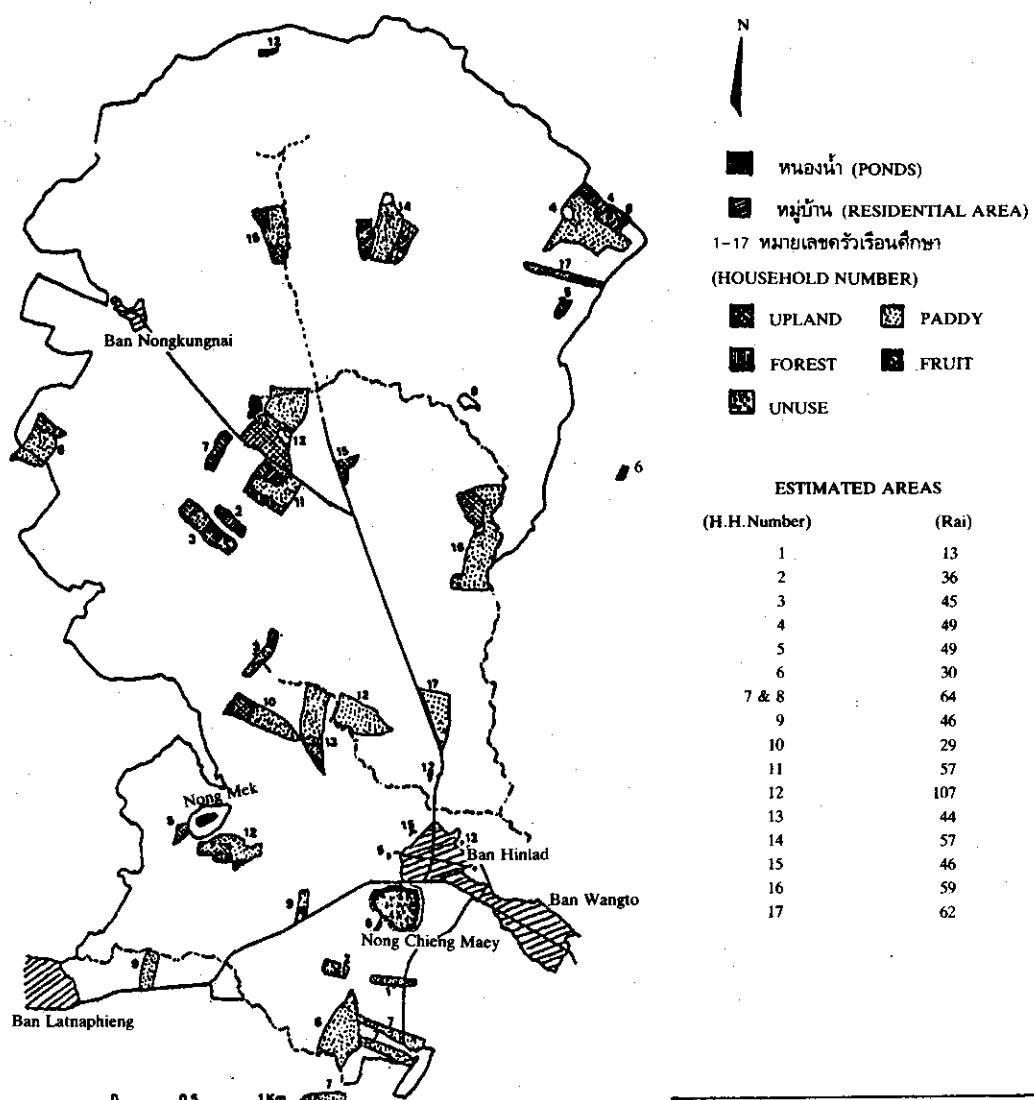
- 2.1 งานสังคม (Social)
- 2.2 งานบ้าน รวมทั้งดูแลเด็ก ผู้ป่วย (Housework)

ข้อมูลสรุปของครอบครัวที่ศึกษา

จาก 17 ครอบครัวที่บันทึกข้อมูล โดยมี 1 ครอบครัวที่แยกบ้านจากครอบครัวใหญ่แต่อยังคงทำการเพาะปลูกพืชร่วมกับครอบครัวของฝ่ายภรรยาและนั้นเกษตรกรที่มีพื้นที่ถือครองจริงมีเพียง 16 ครอบครัว นี่คือตารางการเพาะปลูกจากกล่าวได้ว่าเกษตรกรต้องอย่างถือครองที่ดินในเกณฑ์เฉลี่ยสูงถึง 46 ไร่/ครอบครัว โดยทุกครอบครัวจะมีที่ดินอย่างน้อย 2 แปลง ส่วนใหญ่จะได้แก่ที่นา และที่ไร่ ตามสถานที่ต่าง ๆ กัน ในขอบเขตของพื้นที่การเกษตรในหมู่บ้าน (รูปที่ 1)

รูปที่ 1. แผนที่แสดงที่ดังที่ดำเนินทำกินครัวเรือนศึกษาบ้าน Hinlad
ต.บ้านค้อ อ.ขอนแก่น

LOCATION OF FIELDS OF STUDIED HOUSEHOLDS
BAN HINLAD T.BAN KHOR KHON KAEN PROVINCE

FARMING SYSTEM RESEARCH PROJECT
FACULTY OF AGRICULTURE
KHON KAEN UNIVERSITY

ตารางที่ 1 สรุปข้อมูลทั่วไปของครัวเรือนที่ศึกษา

ขนาดที่ดินการเกษตร	46	ไร/ครอบครัว
จำนวนแปลงที่ดิน	2-6	ผืน/ครอบครัว
เลี้ยงกระเบื้อง	15	ครอบครัว
จำนวนกระเบื้องต่อครอบครัว	1-8	ตัว
เลี้ยงโค	6	ครอบครัว
จำนวนโคต่อครอบครัว	2-16	ตัว
เลี้ยงไก่พื้นบ้าน	11	ครอบครัว
จำนวนไก่พื้นเมืองต่อครอบครัว	2-32	ตัว
ปลูกหม่อนเลี้ยงไก่	13	ครอบครัว
» ทองผ้าฝ้ายและผ้าไหม	13	ครอบครัว
จำนวนสมาชิกโดยเฉลี่ย	7	คน/ครอบครัว
สมาชิกวัยแรงงาน	4.6	คน/ครอบครัว
เด็กชาย (รวม)	13	คน
เด็กหญิง (รวม)	10	คน
แรงงานชาย (รวม)	41.5*	คน
แรงงานหญิง (รวม)	37.0	คน
ผู้สูงอายุ (รวม)	3	คน

* เกษตรกรรายในบังคับครัวเรือนมีเพิ่มเติมระหว่างปีเนื่องจากการแต่งงานเข้ามายังในครอบครัวผู้ชายหญิงและมี 1 ครอบครัวที่เกษตรกรรายต้องไปรับราชการทหารระหว่างปีการคำนวณจำนวนแรงงานจึงคิดตามสัดส่วนเวลาที่อยู่ในครัวเรือน

สาเหตุที่เกษตรกรมีที่ดินถือครอบโดยเฉลี่ยสูงเนื่องจากบริเวณที่ไว้ทิศเหนือของหมู่บ้านเดิมเป็นเขตป่าสงวน แต่เกษตรกรได้เข้าไปทำการเพาะปลูกในช่วงการขยายการปลูกพืชไว้กว่า 20 ปีที่ผ่านมา ทำให้เกษตรกรมีพื้นที่ครอบครองทางการเกษตรมากขึ้น แม้บางส่วนจะยังไม่มีเอกสารลิททีช์

จำนวนสมาชิกโดยเฉลี่ยประมาณ 7 คน/ครอบครัว ร้อยละ 12 ได้แก่ สมาชิกในวัยเด็กที่ช่วยทำงานได้ร้อยละ 75 เป็นสมาชิกในวัยแรงงาน และร้อยละ 3 ได้แก่ สมาชิกผู้สูงอายุ

เกษตรกรทุกครอบครัวยังคงใช้แรงงานล้วนเป็นหลักในการเตรียมดิน ดังนั้นทุกบ้านจึงเลี้ยงกระเบื้องโดยเฉลี่ย 3 ตัว/ครอบครัว ร้อยละ 35 ของครัวเรือนที่ศึกษามีการเลี้ยงโค โดยเฉลี่ยประมาณ 4.8 ตัว/ครอบครัวที่เลี้ยง ร้อยละ 65 ของครัวเรือนที่ศึกษามีการเลี้ยงไก่พื้นบ้านโดยเฉลี่ย 11 ตัว/ครอบครัวที่เลี้ยง เกือบทุกครอบครัว (ร้อยละ 76) มีสวนหม่อน เลี้ยงไก่ และทองผ้าซึ่งมีทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหม (ตารางที่ 1)

ผลการวิเคราะห์

1. สัดส่วนของแรงงานตามกลุ่มอายุและเพศ

จากการวิเคราะห์ที่จำนวนเวลาการทำงานพบว่าเกษตรกรที่เพาะปลูกในระยะการเกษตรน้ำฝน เช่น ที่บ้านพินลาด ทำงานโดยเฉลี่ยถึง 2491 ชั่วโมง/ปี หรือประมาณ 311 วันทำงาน/คน/ปี เมื่อพิจารณาเพียงกลุ่มกิจกรรมที่ประเมินเป็นรายได้ โดยเฉลี่ยเกษตรกรทำงานประมาณ 242 วันทำงาน/คน/ปี (ตารางที่ 2 และ 3) ซึ่งต่ำกว่าระดับการทำงานเต็มที่

ที่กำหนด โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติเล็กน้อย ทั้งนี้ได้มีการกำหนดจำนวนวันทำงานเต็มที่ 280 วันทำงาน/คน/ปี (พ.สกุ พงช์ไพบูลย์, 2528) สัดส่วนของเวลาทำงานในกิจกรรมต่าง ๆ ปรากฏว่าร้อยละ 90 ของเวลาทำงานเป็นการทำงานในกิจกรรมที่เกี่ยวกับการผลิตของระบบโดยร้อยละ 34 จะเข้าสู่กิจกรรมพีซ ร้อยละ 25 ได้แก่กิจกรรมที่เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์ ร้อยละ 4 จะได้แก่การทำอาหารตามธรรมชาติ ร้อยละ 8 เป็นการทำงานด้านหัตถกรรมในครัวเรือน และร้อยละ 6 เป็นการทำงานนอกฟาร์มของเกษตรกร (ตารางที่ 4) ซึ่งสำหรับหมู่บ้านนี้พบว่าเกษตรกรมีการอุดหนุนจ้างแรงงานนอกฟาร์มในห้องถังห้องไก่จำนวนมาก และโดยเฉพาะในปีที่สภาพฝนเอื้ออำนวยเช่นนี้การเพาะปลูก 2527-28 เกษตรกรก็ยังมีสัดส่วนของการอุดหนุนจ้างแรงงานนอกฟาร์มต่อ

1.1 แรงงานหญิง

สัดส่วนการทำงานของแรงงานหญิงลดลงเหลือร้อยละ 70 เป็นการทำงานในกลุ่มกิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้ โดยเฉพาะในเรื่องการเพาะปลูก ซึ่งพบว่าเกษตรกรหญิงของหมู่บ้านนี้มีส่วนร่วมในการปลูกพืชมากพอ ๆ กับแรงงานชาย คือประมาณร้อยละ 37 ของแรงงานห้องหมู่ เมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนการทำงานของแรงงานชายซึ่งมีประมาณร้อยละ 34 ที่ใช้ไปในการเพาะปลูก (รายละเอียดดูตารางที่ 4) เกษตรกรหญิงในหมู่บ้านนี้ประกอบการเพาะปลูกพืชหลายชนิด นอกจากจากข้าวและปอ ยังมีการปลูกถั่วลิสง ถั่วแดง พืชผักสวนครัว และสวนม่อน โดยเฉพาะพืชสวนครัวเป็นพืชที่นำรายได้ เมนเดลประจำวันแก่ครอบครัว เนื่องจากมีการคมนาคมสู่ชุมชนกันตลอดสะดวก เกษตรกรสามารถจะนำพืชสวนของตนเองไปจำหน่ายทุกวัน หรืออาจขายให้เกษตรกรอื่นที่ทำหน้าที่รวบรวมจากหมู่บ้านสู่ตลาด

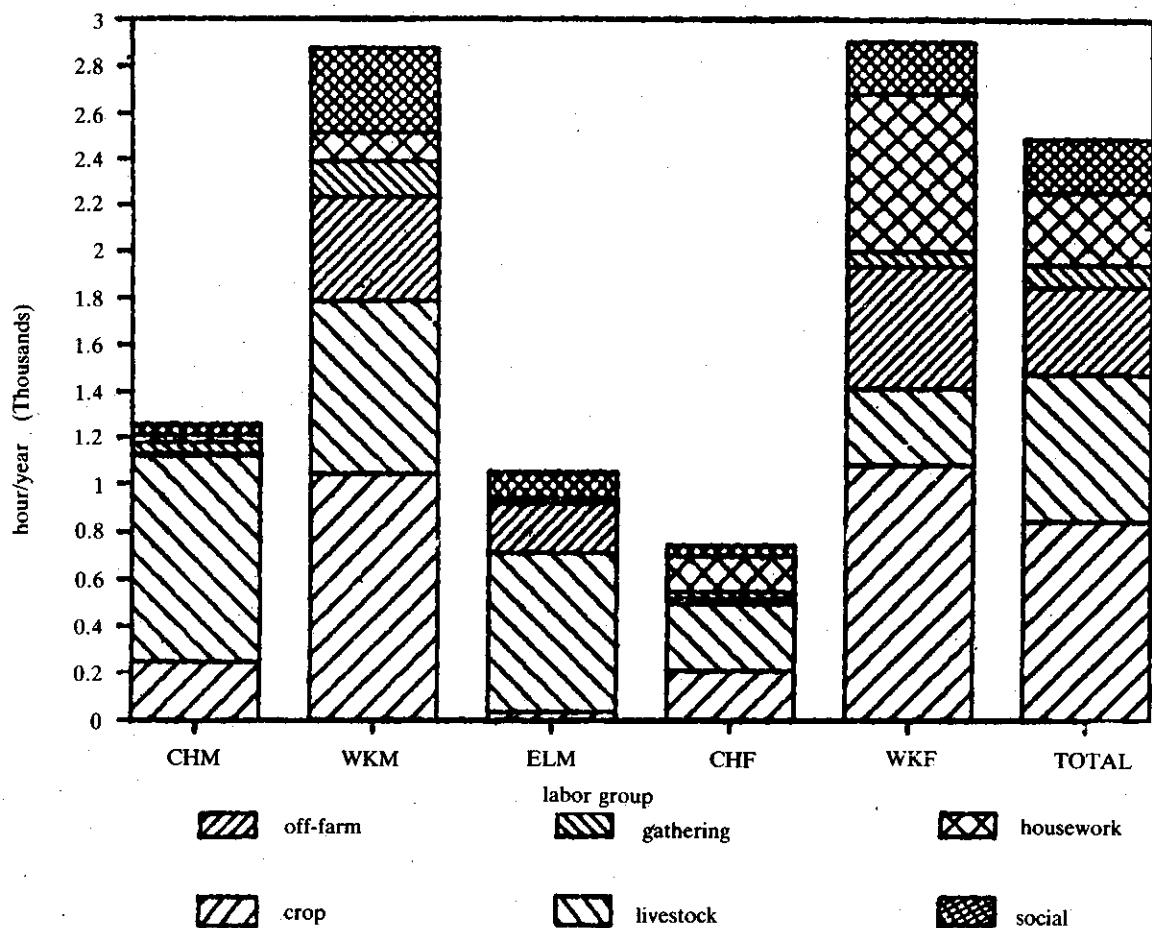
เมื่อพิจารณาลักษณะงานในระบบการเพาะปลูกพบว่า เกษตรกรหญิงเข้าไปมีส่วนในทุกขั้นตอนของการผลิตมากหรือน้อยขึ้นกับระดับความขาดแคลนแรงงานในแต่ละครอบครัว โดยส่วนมากเกษตรกรหญิงจะมีส่วนในขั้นตอนของการปลูก ด้วยหญ้าและเก็บเกี่ยว

ตารางที่ 2 สัดส่วนในการทำงานของแรงงานจำแนกตามวัยและเพศ

หน่วย : ชั่วโมง/คน/ปี

กิจกรรม	เด็กชาย		แรงงานชาย		เด็กหญิง		แรงงานหญิง		ผู้สูงอายุ	เฉลี่ย
	CHM	WKM	CHF	WKF						
พีซ	249.30	1043.83	209.55	1081.40	34.46	849.48				
สัตว์	871.06	743.34	290.94	336.85	679.90	632.51				
อาหารธรรมชาติ	50.42	157.47	27.85	64.40	5.23	94.43				
ค้าขาย/หัตถกรรม	3.20	213.63	3.53	316.69	207.38	203.66				
รับจ้าง	3.27	231.72	18.46	200.20	-	165.08				
สังคม	48.61	360.88	46.04	217.44	106.41	233.81				
งานบ้าน	31.46	125.46	148.81	688.14	17.79	312.14				
เฉลี่ยรวม	1257.31	2875.77	752.29	2905.13	1051.18	2491.78				

Figure 2 Distribution of Labor by Enterprise
by Age and Gender

บางครัวเรือนที่มีแรงงานไม่เพียงพอและเกษตรกรมีพื้นที่เพาะปลูกมากเกษตรกรหญิงต้องช่วยงานไกด้วย เช่นกัน ซึ่งพบว่าเกษตรกรหญิงใน 9 ครอบครัว จาก 17 ครอบครัว ต้องช่วยเกษตรกรชายในงานเตรียมดิน งานในการเพาะปลูกพืช ไม่ปรากฏงานใดที่จำกัดเฉพาะเกษตรกรหญิงหรือชาย เช่นเดียวกับผลการศึกษาของ รศ.วี.ลวัจล์ ภูษณะภูติ และคณะซึ่งพบว่า เกษตรกรชายและหญิงในระบบการเกษตรน้ำฝนแบ่งสรรแรงงานไปตามอุปสงค์และอุปทานแรงงานของครัวเรือน โดยไม่มีข้อห้ามในการทำงานใด ๆ ว่าต้องเป็นชายหรือหญิงเท่านั้น (Grisanaputi W. & others, 1983)

จากข้อมูลเกี่ยวกับสัดส่วนของแรงงาน ในการไปทำงานนอกฟาร์มของเกษตรกรเองอาจเป็นตัวบ่งชี้ลักษณะ ความยืดหยุ่นของการแลกเปลี่ยนหน้าที่กันระหว่าง เกษตรกรชายและหญิงได้ กล่าวคือสัดส่วนการไปทำงานนอกฟาร์ม ของแรงงานชายและหญิง

ตารางที่ 3 จำนวนวันทำงานของแรงงานจำแนกตามวัยและเพศ

หน่วย : วันทำงาน/คน/ปี

กิจกรรม	เด็กชาย	แรงงานชาย	เด็กหญิง	แรงงานหญิง	ผู้สูงอายุ	เฉลี่ย
	CHM	WKM	CHF	WKF		
พิช	31.16	130.48	26.19	135.18	4.13	106.19
สัตว์	108.88	92.92	36.37	42.11	84.99	79.06
หาอาหารธรรมชาติ	6.30	19.68	3.48	8.05	0.65	11.80
ค้าขาย/หัตถกรรม	0.40	26.70	0.44	39.59	25.92	25.46
รับจำนำ	0.41	28.96	2.31	25.03	-	20.63
สังคม	6.08	45.11	5.75	27.18	13.30	29.23
งานบ้าน	3.93	15.68	18.60	86.02	2.22	39.02
เฉลี่ยรวม	157.16	359.47	94.04	363.14	131.40	311.47

หมายเหตุ กำหนดชั่วโมงทำงานมาตรฐานเฉลี่ย 8 ชั่วโมง/วัน

ตารางที่ 4 ปอร์เชนต์แรงงานจำแนกตามกิจกรรมของแรงงานตามกลุ่มอายุและเพศ

หน่วย : ชั่วโมง/คน/ปี

1.2 การทำงานของเด็ก

เด็กในวัยเรียนซึ่งประกมมีส่วนในการทำงานของครัวเรือนประมาณ 84 วันทำงานสำหรับเด็กหญิง และ 157 วันทำงานสำหรับเด็กชาย การช่วยงานในวันหยุดเรียน หรือหลังกลับจากโรงเรียน สำหรับเด็กชายมีสัดส่วนการทำงานจะมีมากที่สุดในงานการเดี่ยงสัตว์ (ร้อยละ 70) ขณะที่เด็กหญิงมีสัดส่วนการทำงานในกิจกรรมสัตว์เพียง (ร้อยละ 38) รองมาได้แก่การช่วยงานเพาะปลูก และการช่วยทำอาหารตามธรรมชาติ เด็กหญิงมีสัดส่วนในการช่วยทำงานบ้านสูงถึงร้อยละ 20 ของแรงงานพัฒนา (ตารางที่ 4)

นอกจากนั้นเด็กทั้งชายและหญิงยังรับจ้างลอกปอในหมู่บ้าน โดยได้วันค่าจ้าง .05 บาท/มัด ค่าจ้างที่ได้จะได้ตามปริมาณปอที่เด็กแต่ละคนลอกได้ สำหรับงานนี้โดยเฉพาะเด็กผู้หญิงจะช่วยครอบครัวในการนึ่งข้าว ทำความสะอาดบ้าน และที่สำคัญคือการไปตักน้ำไว้เพื่อบำรุงในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งเมืองจะไม่ใช้ชาน้ำที่ก่อให้เกิดราบได้ แต่ก็นับว่าของหมู่บ้านนี้ประมาณร้อยละ 7 ของแรงงานทั้งหมด (ตารางที่ 4) ลักษณะการไปรับจ้างนักฟาร์มของเกษตรกรในหมู่บ้านคือ การไปรับจ้างทำงานในฟาร์มผู้อื่นซึ่งได้แก่ เกี่ยวข้าว ดายหญ้า ตัดปอ ลอกปอ เมื่อสัดส่วนของแรงงานทั้งชายและหญิงใช้ไปในการทำงานนอกฟาร์มเท่านั้นนี้ อาจซึ่งให้เห็นถึงโอกาสในการอุดหนุนไปรับจ้างที่เท่าเทียมกันในงานเพาะปลูก อัตราค่าจ้างรายวันในหมู่บ้านในปีที่ศึกษา 25 บาท/วัน และไม่ปรากฏความแตกต่างของอัตราค่าจ้างแรงงานระหว่างชายและหญิงในปีที่ศึกษา¹

การเข้าไปมีส่วนร่วมในการเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกรหญิงมีเพียงร้อยละ 12 ของจำนวนชีวโมงงานทึ้งหมด เมื่อเปรียบเทียบกับแรงงานชายซึ่งใช้เวลาในการเลี้ยงสัตว์ถึงร้อยละ 30 เท่าที่ใช้ไปในการเลี้ยงสัตว์ส่วนใหญ่ได้แก่ การเลี้ยงโค กระบือ ลักษณะการเลี้ยงยังคงเป็นแบบเดิมปล่อย พาไปเลี้ยงตามทุ่งนาต่างๆ ยกเว้นในช่วงการทำฟาร์มต้องมีการเลี้ยงผูก หรือจูงเลี้ยง การเลี้ยงปล่อยเช่นนี้หมายความกับการทำงานของเกษตรกรชาย ซึ่งเกษตรกรชายสามารถนำสัตว์ไปเลี้ยงในทุ่งนาที่ห่างไกล และขณะเดียวกันก็สามารถหาพืชและสัตว์ตามธรรมชาติได้ขณะที่เลี้ยงสัตว์ในที่ต่างๆ ยกเว้นบางครอบครัวที่เลี้ยงในที่ดินของตนเอง พบว่าเกษตรกรหญิงจะมีส่วนช่วยในการเลี้ยงสัตว์ให้กับน้องสาว

กิจกรรมด้านหัดถ่ายร้องเพลงและค้าขาย เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่เกษตรกรทุกมีแรงงานในสังคมที่มากกว่าแรงงานชาย (ร้อยละ 11 : ร้อยละ 7) ล้าหลังบ้านที่นิยม การค้าขายของเกษตรกรทุกปีได้แก่ขายพืชสวน และหัดถ่ายร้องเพลงได้แก่ท่องผ้า

นอกจากนี้แล้ว เกษตรกรทุกยังต้องรับผิดชอบในกิจกรรมงานบ้านสูงถึงร้อยละ 24 ของแรงงาน ทั้งหมด ซึ่งเป็นสัดส่วนที่สูงที่สุดสำหรับกิจกรรมนี้ โดยเปรียบเทียบกับกลุ่มแรงงานทุกกลุ่ม เป็นงานที่สำคัญสำหรับครอบครัว เนื่องจากในช่วงฤดูแล้งเกษตรกรต้องไปตักน้ำตีมและนำไปใช้ตามแหล่งน้ำต่างๆ ในหมู่บ้าน บางช่วงต้องรอ เป็นเวลานาน แรงงานเด็กที่เข้าไปช่วยงานเหล่านี้ จึงมีส่วนช่วยแบ่งเบาภาระของเกษตรกรในวัยแรงงานโดยเฉพาะ เกษตรกรหญิง

" จากการศึกษา ดร.พสุก พงษ์ไพบูลย์ ในปี ค.ศ. 1982 พบว่าค่าแรงของเกษตรกรชายและหญิงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือใกล้เคียงกันมาก (23 : 22 บาท/วัน) เมื่อเปรียบเทียบกับท้องที่ศึกษาในภูมิภาคอื่น (Pasuk Phongpaichit, 1982)

ຄារចាយជី ឬ កំណើងការទាមរយៈនានាចូលឡើងដោយប្រាកំនិងវឌ្ឍនភាពរារាំង 1 ទីរបស់រឹង

อีกกิจกรรมหนึ่งที่เรงานเด็กมีส่วนช่วยมากคือการทำอาหารตามธรรมชาติ ซึ่งมีเกือบทลอดปี แม้เด็กชายจะมีสัดส่วนการทำงานในกิจกรรมนี้มากกว่าเด็กหญิง แต่ลักษณะการทำอาหารธรรมชาติไม่แตกต่างกัน จึงได้เสนอสรุปการทำงานของเด็กหญิงในครอบครัวที่ศึกษาหนึ่งครอบครัวเพื่อเป็นกรณีศึกษาในตารางที่ 5 เนื่องจากครอบครัวดังกล่าวปลูกปอ และมะเขือเทศ เพื่อขายเมล็ดพันธุ์รวมทั้งมีบ่อปลา ครอบครัวมีแรงงานผู้ใหญ่เพียง 2 คน คือพ่อและแม่ แรงงานเด็กจึงเข้าไปช่วยในงานเก็บทุกกิจกรรมของระบบ แม้จะมีได้เป็นแรงงานหลัก แต่การเข้าไปมีส่วนช่วยงานห้องในเรื่องการทำอาหารปอ และเลี้ยงสัตว์ เด็กจะมีโอกาสได้เรียนรู้วิธีการทำงาน ตลอดจนแบ่งเบาภาระการทำงานของเกษตรกรหลัก รวมทั้งช่วยลดรายจ่ายของครอบครัวด้วยการทำอาหารตามธรรมชาติ

1.3 การทำงานของผู้สูงอายุ

ผู้สูงอายุหรือสมาชิกที่มีอายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไป ในกลุ่มตัวอย่างครัวเรือนที่ศึกษานี้มีเพียง 3 คน อายุ 2 คน และหญิง 1 คน ดังนั้นจึงได้รวมพิจารณาการทำงานของแรงงานในกลุ่มนี้ โดยไม่จัดตัวเป็นกลุ่ม รวมเรียกกลุ่มแรงงานผู้สูงอายุ (Elders) สัดส่วนของแรงงานเฉลี่ยต่อคน ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 65) จะได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ ซึ่งหมายถึงการทำความดูแลโค กระเบื้องในบ้านช่วงเวลาสำหรับเกษตรกรสูงอายุชาย และการเลี้ยงไก่สำหรับแรงงานสูงอายุที่เป็นหญิง เกษตรกรสูงอายุหญิงในตัวอย่างที่ศึกษามีหน้าที่หลักคือ การให้อาหารหมูทุกวัน เป็นเวลา 8 เดือน โดยเกษตรกรหญิงสูงอายุที่เลี้ยงเป็นผู้ตัดสินใจขายเองในราคากลางๆ 2,700 บาท อย่างไรก็ได้ กิจกรรมการเลี้ยงหมูมีได้จำกัดเฉพาะแรงงานผู้สูงอายุที่เป็นหญิงเท่านั้น อาจเป็นกิจกรรมของเกษตรกรสูงอายุชายได้เช่นกัน ทั้งนี้แล้วแต่ครัวเรือนที่ศึกษา

ในพื้นที่ที่ร้อยละ 3 ของเวลาทำงานที่ใช้ไปในกิจกรรมการทำอาหารปอที่ผู้สูงอายุทำได้แก่ การไปตรวจสอบสภาพน้ำในนา เพื่อจะได้ช่วยให้คำแนะนำในการปั้นระดับน้ำได้ถูกต้อง ตลอดจนซ้อมแซมคันนา (ตารางที่ 6)

นอกจากนี้กิจกรรมที่แรงงานสูงอายุชายใช้เวลาในการลงมือทำคือ งานด้านหัตถกรรมกล่าวคือ ประมาณร้อยละ 20 ของเวลาทำงาน งานดังกล่าวได้แก่ การซ้อมแซมเครื่องมือการเกษตร เช่น แห อาบ งานจักสาน โดยเฉพาะการเตรียมตอกไวน้ำสำหรับมัดรวมข้าวที่เก็บเกี่ยว หรืองานตีเหล็กทากเกษตรกรรมฝีมือในงานนั้น ในส่วนงานด้านการทำอาหารตามธรรมชาติ (ร้อยละ 0.5) แรงงานผู้สูงอายุจะเข้าไปช่วยเสริม ในส่วนของการซ้อมแซมเครื่องมือเพื่อใช้ในการทำอาหารธรรมชาติ หรือในบางครั้งอาจช่วยตัดไม้เพื่อไว้ทำไม้ฟืน

กล่าวโดยสรุปแรงงานผู้สูงอายุเมืองเป็นแรงงานเสริม แต่มีส่วนในการตัดสินใจได้ โดยอาจดูจากที่เกษตรผู้สูงอายุจะมีงานต้องเดินดูน้ำในนา ช่วยซ้อมคันนา เนื่องจากเกษตรกรผู้สูงอายุย่อมมีความรู้เกี่ยวกับสภาพที่นาได้ดี นอกจากนี้ยังมีการประกอบกิจกรรมอื่นๆ ตามความถนัดของเกษตรกรแต่ละคน

2. การแบ่งหน้าที่การทำงานฟาร์มระหว่างสมาชิกในครอบครัว

จากการวิเคราะห์ค่าเฉลี่ยของครอบครัวที่ศึกษา ทำให้ทราบถึงลักษณะทั่วไปของการมีส่วนร่วมในการทำงานในระบบฟาร์มของเกษตรตามเพศและวัย โดยเฉพาะการที่เกษตรกรหญิงมีส่วนร่วมในงานการทำปอสูงเท่ากับแรงงานชาย ส่วนที่สำคัญของการศึกษาการทำงานของแรงงานฟาร์มนั้นอยู่ที่ การตัดสินใจ กล่าวคือใครเป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับขั้นตอนการผลิตของฟาร์ม? ใครเป็นผู้ตัดสินใจในการจัดสรรทรัพยากร? แต่เนื่องจากเรื่องของการตัดสินใจตั้งกล่าวไม่สามารถจะวิเคราะห์ได้เพียงการพิจารณาข้อมูลจากภาพรวมเช่นนี้ เชื่อว่าการตัดสินใจมีลักษณะแตกต่างไปตามเงื่อนไขของแต่ละครอบครัวและบทบาทของแต่ละคนในการทำงาน ซึ่งอาจพิจารณาข้างๆได้ โดยใช้กรณีศึกษาตัวอย่างที่ได้กล่าวมาข้างต้น ที่จะวิเคราะห์ทบทวนการทำงานของแต่ละบุคคลในครอบครัว ซึ่งอาจนำไปสู่ความเข้าใจเรื่องของการตัดสินใจดังกล่าว

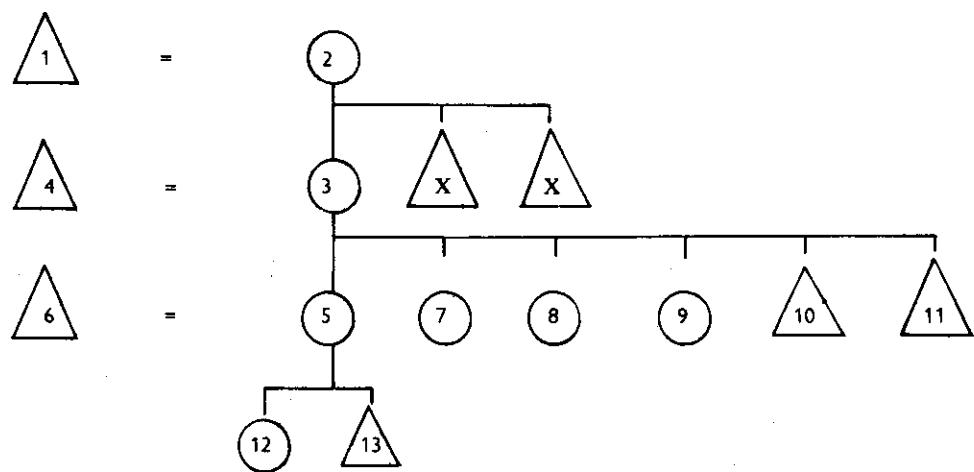
ตารางที่ 6 ตัวอย่างลักษณะงานของเกษตรกรผู้สูงอายุ

ราย	หญิง
1. พืช	ซ้อมคันนา ตรวจสอบในนา ช่วยงานไถ [*] ทำค้างค้า [*] ช่วยเก็บเกี่ยว [*]
2. สัตว์	ช่วยเลี้ยงโค/กระบือ
	ให้อาหารหมู เลี้ยงไก่
3. อาหารธรรมชาติ	ช่วยซ้อมเครื่องมือจับปลา ช่วยตัดต้นไม้ทำฟืน
4. หัตถกรรม	จักสาน เตรียมตอภัยดันข้าว ซ้อมเครื่องมือเกษตร ตีเหล็ก (ซ้อมจบ, เสียบ)
	ช่วยเตรียมด้วยหอด้า

ครอบครัวที่เลือกมาศึกษาเป็นครอบครัวขยาย มีที่ดินทำการเพาะปลูกมาก และมีสมาชิกส่วนใหญ่เป็นหญิง มีสมาชิกในครอบครัวรวม 13 คน โดยทางราชการมีอุปกรณ์ทั่วหน้าครอบครัวจะได้แก่ คนที่ 1 คือ ผู้มีรูปนามเป็น “ตา” ของบ้านอายุ 73 ปี แต่มีมีการคิดต่อประสานงานกับบุคคลภายนอกจะได้แก่คนที่ 4 คือ ลูกชาย ซึ่งมีอายุ 51 ปี (ดูแผนภูมิ 2 ประกอบ) ครอบครัวนี้มีที่ดินเพื่อการเกษตรถึง 6 ไร่ เป็นที่นา 3 ไร่ ที่ไร่ 3 ไร่ เกษตรกรเลี้ยงกระนือรัว ใช้งาน 2 ตัว เพื่อได้นา ส่วนที่ไร่ส่วนมากจ้างรถไถ เลี้ยงโค 17 ตัว เป็นโคพันธุ์ 1 ตัว และเลี้ยงหมู 1 ตัว

เนื่องจากครอบครัวนี้มีพื้นที่การเพาะปลูกมาก และมีแรงงานหญิงมากกว่าแรงงานชาย จึงพนันไว้ในเรื่องการเพาะปลูก แรงงานหลักของครอบครัวคือ แรงงานหญิงทั้งหมด ยกเว้นลูกสาวคนที่ 1 ซึ่งต้องดูแลลูกเล็ก 2 คน แม้มีสามีซึ่งเป็นลูกชายของบ้านนี้ทำงานแทนทุกคนในบ้านช่วยกันปลูกข้าว มัน ปอ ส่วนพี่สาวครัวอื่นๆ แรงงานหลักในการเพาะปลูกได้แก่ ลูกสาวคนที่ 2 ซึ่งปรากฎการทำงานในทุกพืชที่มีในบ้าน นอกจากนี้ยังช่วยงานด้านการเตรียมดิน ในสัดส่วนที่ไม่กลับคืนกับแรงงานชาย หรือประมาณร้อยละ 27 ของแรงงานทั้งหมดที่ใช้ในการเตรียมดิน (ตารางที่ 6) โดยเฉพาะในพืชอื่นนอกเหนือจากข้าว มัน และปอ แรงงานลูกสาวคนที่ 2 ของบ้านนี้ เป็นหลักในการดำเนินการตั้งแต่ปลูกจนถึงการขาย

แผนภูมิที่ 2 โครงสร้างครอบครัวตัวอย่าง

สถานะ อายุ (ปี)

△ = ชาย

= ชาย

73

○ = หญิง

= ຍາຍ

73

△X = แยกครอบครัวแล้ว

= แม่

50

= พ่อ

51

ผู้คงที่ดิน
พื้นที่เพื่อการเกษตร
ความ
วัว

= 6 ไร่
= 107 ไร่
= 2 ตัว
= 17 ตัว

= ลูกสาว 1

24

= ลูกชาย 1

26

= ลูกสาว 2

17

= ลูกสาว 3

18

= ลูกสาว 4

15

= ลูกชาย 5

12

= ลูกชาย 6

9

= หลานสาว 1

5

= หลานชาย 2

1

ตารางที่ 6 เปอร์เซ็นต์แรงงานที่ใช้ในการเพาะปลูกจำแนกตามสมาชิกในครอบครัวต่ออย่าง

สมาชิก	งานในพืช*	เดือน	ปลูก และขาย	ใส่ปุ๋ย รักษา	ดูแล หญ้า	ดาย- เกี่ยว	เก็บ- เก็บเกี่ยว	หลัง
พ่อ		24.00	5.35	16.25	-	1.25	5.45	4.85
แม่		2.80	28.25	32.50	18.00	17.15	24.80	7.80
ลูกสาว 1		0.20	8.80	8.75	-	4.60	6.30	3.80
ลูกชาย 1		35.65	8.50	13.75	23.00	18.35	7.00	27.00
ลูกสาว 2		27.00	20.70	25.00	34.60	26.50	32.35	24.70
ลูกสาว 3		1.35	7.60	-	-	2.80	5.70	7.60
ลูกสาว 4		9.00	20.80	3.75	24.40	29.15	18.40	24.25
		100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

* พืชที่ปลูกได้แก่

1. ข้าว
2. มัน และปอ
3. อิน ฯ ได้แก่ ถั่งลิสง ข้าวโพด หม่อน พakis มะเขือเทศ มะเขือพวง แตงกวา
แตงไทร ผักกุ้จ่าย กระเทียม กล้วยน้ำว้า มะละกอ มันเทศ ฝรั่ง กระถิน น้อยหน่า

ตารางที่ 7 แรงงานหลักในการเลี้ยงสัตว์ จำแนกตามสมาชิกในครัวเรือน

สมาชิก	กิจกรรม	โโค	กระเบื้อง	หมู	ไก่
ขาย				*	/
พ่อ		/	/		
แม่			/	/	*
ลูกสาว 1			/		/
ลูกชาย 1		/	*		
ลูกสาว 2				ไม่ได้ช่วยเลี้ยงสัตว์	
ลูกสาว 3		*			
ลูกสาว 4			/		
ลูกชาย 5			/		

* แรงงานหลัก

/ แรงงานเสริม

สำหรับการเลี้ยงสัตว์พบว่า ทุกคนมีส่วนช่วยเลี้ยงกระนือ โดยมีลูกเขยของบ้านเป็นแรงงานในการคุ้มครอง การเลี้ยงโโคนัน ลูกสาวคนที่ 3 เป็นแรงงานหลักในการคุ้มครองกระนือที่นาตอนกลางที่ไร่เป็นจำนวนมาก จึงสามารถเลี้ยงโโคในที่ของตน จึงสามารถให้เกษตรกรหุ้นเป็นผู้ดูแลแม้จะเป็นการปล่อยเลี้ยงในที่ดินของตนเอง ส่วนการเลี้ยงหมู 1 ตัว เป็นหน้าที่หลักของผู้เป็นยาย แรงงานหลักการเลี้ยงใหม่ ได้แก่ เกษตรกรผู้เป็นแม่ โดยแรงงานหุ้นอื่น ๆ ช่วยในงานเก็บใบ陌่อน ดูแลสวน陌่อน (ตารางที่ 7)

จากการวิเคราะห์หน้าที่หลักของสมภ์ซึ่กิจในการเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ของครัวเรือนนี้พบว่า แม้เกษตรกรผู้เป็นพ่อจะเป็นผู้ตัดต่อ กับบุคคลภายนอกครอบครัว แต่หน้าที่หลักของการทำงานจะอยู่ที่ลูก ๆ ซึ่งได้แก่ บุตรเขย สำหรับการเพาะปลูกและเลี้ยงกระนือ บุตรสาวคนที่ 2 ที่ทำหน้าที่หลักในการปลูกพืชสวนครัวเพื่อขาย และบุตรสาวคนที่ 3 มีหน้าที่หลักในการเลี้ยงโโค ส่วนผู้เป็นพ่อเปรียบเสมือนผู้จัดการทั่วไปของระบบฟาร์ม

บทสรุปจากการศึกษา

ผลการศึกษานี้สนับสนุนแนวคิดที่ว่าแรงงานชายและหญิงในระบบฟาร์ม โดยเฉพาะในเรื่องการเพาะปลูก มีความยืดหยุ่นสูงกว่าคือ สามารถจะสับเปลี่ยนหน้าที่กันได้ทุกชั้นตอน ดังจะเห็นจากการนี้ตัวอย่างของครอบครัวที่ขาดแคลนแรงงานชาย แรงงานหุ้นก็สามารถเข้าทำหน้าที่เตรียมต้นได้เช่นกัน สามารถแต่ละคนอาจต้องรับหน้าที่หลัก ในแต่ละงานตามความเหมาะสม ดังเช่นแสดงในกรณีของครอบครัวขยายที่กล่าวข้างต้น ข้อคิดที่ได้จากการศึกษา สามารถใช้ในครอบครัวจะมีหน้าที่หลักในการทำงานฟาร์ม แตกต่างไปตามสถานะของแต่ละคนและเงื่อนไขด้านปัจจัย การผลิตของครอบครัว ดังนั้นเจ้าหน้าที่ที่ร่วมปฏิบัติงานกับครอบครัวเรือนเกษตรกร โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเกษตรอาจต้องทำความเข้าใจครอบครัวเกษตรกร และบทบาทของสมาชิกแต่ละคน โดยเฉพาะบุคคลที่ทำหน้าที่หลักเกี่ยวกับพืชหรือสัตว์ที่ตนรับผิดชอบ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการกำหนดแนวทางการส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัติงานหลักได้รับประโยชน์ในการถ่ายทอดวิชาการแผนใหม่อย่างเต็มที่ ในส่วนของเจ้าหน้าที่เอง การได้รู้ถึงผู้ปฏิบัติจริงอาจช่วยให้เจ้าหน้าที่ได้รับทราบปัญหาในการทำงานที่ถูกต้องและครบถ้วน ซึ่งอาจจะเป็นแนวทางที่จะช่วยพัฒนาระบบทรือแก้มปัญหาในการทำงานได้ตรงประเด็นมากขึ้น